

Szent Imre cserkészcsapat, 1995-től a Padányi Iskolában működik.¹⁵ 1994. július 1-jétől megnyílt a Szent Margit Katolikus Óvoda.¹⁶ A legújabb várostérképen már olvasható a Margit tér és a Szent Margit park (a rom, illetve a templom környéke). Szent Imre jubileum év alkalmából 2007. február 19-én megalakult Veszprémben a Szent Imre Egyesület.¹⁷

Egyedülálló az egyháztörténetben, hogy egy uralkodócsalád, a magyar Árpád-ház 38 szentet adott a katolikus egyháznak. Életükben rendkívüli emberek voltak, haláluk után tiszteletet érdemelnek. Veszprém büszke lehet arra, hogy hajdanán falai között járt két, az utókor által szentté avatott fiatal, Szent Imre és Szent Margit, Veszprém „virágai”.

Molnár Jánosné

További irodalom: Árpád-kori legendák és intelmek. Bp. 1983. 62–67., 110–179. old.; *Balassa László – Kralovánszky Alán:* Veszprém. Bp. 1982. 77., 83–84. old.; B. Margit, IV. Béla király leánya, szentté avatása tárgyában foganatosított tanúkihallgatás jegyzőkönyve (1276). Fraknói Vilmos c. püspök közlése. In: Veszprémi Hírlap 1896. ápr. 5.–jún. 14. (14–25. szám); *Gutheil Jenő:* Az Árpád-kori Veszprém. Veszprém 1977. 74–85., 166–181. old.; *U.ő.:* Veszprém, Szent Imre városa. Veszprém 1930.; *Molnár Jánosné:* Egy templom születésnapja. In: Napló 1998. okt. 21.; *U.ő.:* Szent Imre kultusza. In: Veszprém megyei honismereti tanulmányok XVIII. Veszprém, 2000. 45–58. old.; Szentek élete az év minden napjára. Szerk.: *Schütz Antal* 1–IV. köt. Bp., 1933. I. köt. 105–113., IV. köt. 156–161. old.; *Tóth László:* A veszprémi Árpád-házi Szent Margit-templom és plébánia története. 1996. (Kézirat).

A Pápai Református Kollégium évszázadai

Az újkori Magyarországon a XVI. században, a reformáció századában egy új intézménytípus, a protestáns kollégium honosodott meg, amely az internátuson kívül magában foglalta a különféle (alap-, közép-, és felsőfokú) oktatási intézményeket, de keretül szolgált a helyenként és koronként változó kulturális intézményeknek is. A protestáns kollégiumok Európa-szerte a városi kultúra részét alkották, s legtöbbször középkori előzményekre: a plébániai, káptalani iskolákra épültek, azok megújítására törekedtek.

A református kollégium kialakulása

Pápán is hasonló volt a helyzet. A Bakonyalja és a Kisalföld találkozásánál fekvő, privilegizált jogállású – 1439 óta harmincadvám-mentességet élvező – mezőváros a középkor végén a Nyugat-dunántúli régió fejlett gazdasági-kulturális és igazgatási központja volt. Pápa székhelye volt a róla elnevezett, s a győri püspökséghez tartozó főesperességnek; központja a várhoz tartozó uradalomnak. Kereskedő és iparos polgársága az ország távoli vidékeivel tartotta a kapcsolatot. Művelt fiai a nyugat-európai egyetemeket látogatták.

A város hadászati jelentősége Buda eleste (1541) után nőtt meg, amikor Győrrel, Palotával, Veszprémmel és a Balaton-felvidéki várakkal együtt Habsburg-birodalom fővárosát, Bécsset védte a hódító oszmán-török birodalom ellen. Királyi végvárként Buda visszavivásáig, s az ország felszabadításáig a paraszt-polgári fejlődés sajátos típusát képviselte.

A reformáció térhódítása hosszabb időt vett igénybe, s nemcsak a városi polgárság nyitottságától, hanem a város fölött joghatóságot gyakorló földesúr magatartásától is függött. Forrásaink és a történeti hagyomány szerint a pápai városi (plébániai) iskola 1531-ben, Thurzó Elek földesúr (1527–1535) támogatásával vált protestánssá. 1534-ben Gyzdawith Péter már lutheri szellemben tanította a növendékeket.

Az iskolát a városiak tartották fenn, akik évtizedeken át a reformáció lutheri, majd az 1570-es évek második felétől a kálvini irányzatot követték. A katolikus hitéletet képviselő ferences barátok 1570-ben hagyták el Pápát – ezt követően már semmi sem állhatta útját a reformáció győzelmének. Megindult a reformáció irányzatainak kikristályosodási folyamata. A Dunántúlon a helvét és lutheránus irány az

¹⁵ A Padányi Schola Catholica 150 éves jubileumi évkönyve. Veszprém, 2004. 326. old.

¹⁶ Napló, 1994. szept. 28.

¹⁷ Napló, 2007. febr. 21.

1591-ben megtartott csepregi kollokviumon vált szét. A református egyházkerület 1595-ben alakult meg, első püspöke Beythe István (1595–1612) németújvári lelkész lett.

A kollégium szervezete a XVI. század második felében szilárdult meg: az intézmény működését az 1585-ben alkotott iskolai törvények szabályozták. A kollégium ekkoriban első virágkorát élte, hiszen mind a város, mind a várban székelő várkatonaság református hitre tért. Még a várat és a várost rövid ideig (1594–1597 között) megszállva tartó törökök is türelmesek voltak a más vallásúak iránt.

Az iskolai törvények már fejlett kollégiumi szervezetet mutatnak. A latinul „illustis schola”, magyarul „nemes iskola” névvel illetett kollégiumban elemi, középszintű és felsőfokú képzés folyt; az oktatás fő céljának a papnevelést tartották. A kollégiumban szigorú fegyelmi szabályok szerint együtt éltek a különböző életkorú diákok, az elemistáktól a papnövendékekig, a tógatus deákokig. Az utóbbiak külön diákönkormányzatot alkottak, melyet Coetusnak (magyarul később Deákági Társaságnak) neveztek. A kollégium élén a két lelkésznek (a várkatonaság és város lelkészének) alárendelt rektor-professzor állt, aki a tógátusokból kiválasztott köztanítók (publicus praeceptorok) segítségével végeztette az alsóbb (gimnáziumi) osztályok tanítását. A nagyobb növendékek a rektor tudtával a városban magántanítást is vállalhattak a megszabott délelőtti és délutáni órákban.

Az egy épületben lakó ifjúságot diákönkormányzat igazgatta, mely gondoskodott a közösség rendjéről és ellátásáról. A tisztségviselőket a rektor jelenlétében, szavazással választotta az ifjúság. A tisztséget – büntetés terhe alatt – kötelező volt elvállalni. A Coetust a rektor irányította a neki alárendelt választott tisztségviselők (senior, contrascriba vagy ellenőr, az ellenőr felügyelete alá tartozó sáfár; továbbá a szakácsnak nevezett ételhordók, valamint az ételkéregetők) segítségével.

A törvények – melyek a következő században is meghatározták az iskolai élet rendjét – bepillantást engednek a kollégium mindennapi életébe. A növendékek minden nap a sáfár ébresztésére nagyon korán – télen 3, nyáron 4 órakor – csengőszóra felkeltek. Télen hajnali 4 órakor már részt vettek az istentiszteleten. Aztán a tanulás időszaka következett, majd a napot az este 6 órakor tartott istentisztelet zárta. Télen este 8, nyáron este 9 után már minden bentlakónak a kollégiumban kellett lennie. A latin nyelv tökéletes elsajátítása érdekében a kollégium területén az anyanyelv használata tilos volt. A tanulók még egymást közt sem beszélhettek magyarul.

A kollégium és a város területét csak rektori engedéllyel lehetett elhagyni. A városban a diákoknak régebbi szokás szerint párosával kellett közlekedniük. A városban csatangoló, katonák módjára fegyvert viselő, vagy a napi könyörgésről elmaradó, oda késve érkező vagy hanyagul tanuló és magatartásával törvényt szegő növendék dénárban meghatározott pénzbírságot fizetett. A bírságpénzek éppúgy a Coetus pénztárát gyarapították, s a kollégium fenntartását szolgálták, mint a kegyes adományok vagy a szervezett gyűjtési akciók.

A kollégiumot év közben csak a rektor engedélyével, az iskolai szünetek (sátoros ünnepek, aratás és szüret) alatt lehetett elhagyni. A városhoz közelebb lakók lakók 4, a távolabb lakók 6 hétnél tovább nem maradhattak távol.

Az oktatás részeként a templomban gyakran tartottak disputát, amelyen a kijelölt deákok meghatározott témáról vitakoztak, a többiek pedig hallgatóként figyelték a szereplőket. Arra is ügyeltek, hogy a végzett deákok ünnepélyes formában, beszéddel vegyenek búcsút az alma matertől.

A kollégium életében fontos szerepet kapott az énekkar (Cantus), amely a kántor felügyelete alatt működött, tagjainak a kisebb és nagyobb (díszesebb) temetéseken is részt kellett venniük.

Küzdelem a fennmaradásért

A kollégium további fejlődését megszabta, hogy XVII. század elején a reformációt támogató enyingi Török család kihalt (1618), s az 1620-as években a gróf Esterházy család kezére került a pápai (későbbi nevén Pápa-Ugod-devecseri) uradalom. Az új földesurak előbb zálogba adták birtokaikat, majd néhány évtized múltán visszaváltották, saját kezelésbe vették az uradalmat.

A pápai református egyházközség fenntartása, s 1617-től választott presbitérium irányítása alá tartozó kollégium helyzetét az 1630-as években meginduló ellenreformáció befolyásolta. A zálogbirtokos Csáky László 1638-ban a pálos szerzeteseket hívta be, akik a gimnáziumi oktatásból is kivették részüket. Gróf Esterházy Pál 1660-ban a ferenceseket telepítette le, miután a reformátusoktól a régi katolikus öregtemplomot, az iskolát és a professzori lakásokat, az eklézsia két malmát elvette, és számos református családot elköltöztésre kényszerített. Ezt követően az egyház a piac közelében, a Hegyi család által adományozott telken építtette fel az egyszemes kollégiumot, amely tekintélyes épületnek számí-

tott: benne nagy előadóterem mellett 5 tágas szoba a tógátus deákoknak, 7 szoba az alsóbb osztályosoknak, könyvtár, múzeum, s két lakás is helyet kapott. A kollégiumban lakott a rektor-professzor és a kántor is. Az udvar közepén terebélyes eperfa állt, amely a kollégium jelképe lett: rákerült a pecsétnyomójára, s azóta az intézmény címerként is használja.

A gimnáziumot fenntartó pálosok, a hittérítéssel foglalkozó ferencesek, a Pápán házat vásárló és 1726-ig itt élő cisztercita szerzetesek működése nyomán a reformátusok fokozatosan háttérbe szorultak. Uralkodó helyzetből néhány évtized alatt védekező pozícióba kényszerültek.

Az 1710-es években már a vallásgyakorlat megszüntetésének veszélye is fenyegette őket, de ezt a veszélyt 1752-ig – nagyrészt Kenessey István egyházkerületi főgondnoknak, a kollégium nagy jótévőjének közreműködésével – sikerült elhárítani. III. Károly a vár végvár-jellegének megszüntére hivatkozva elrendelte a református templom elvételét, melyet ezentúl a kollégium élestáráként használhattak csak.

1752 tavaszán azonban – gróf Esterházy Károly váci püspöknek, a város földesurának és Padányi Bíró Márton veszprémi püspök-főispán összefogásának köszönhetően – királyi parancslevél következtében megszüntették a reformátusok szabad vallásgyakorlatát. A jól előkészített akció során elvették az 1660 után a belváros északkeleti fala közelében (a későbbi ún. Ruszek-köz végén) épített iskolájukat és a templomot. Szokolay János egykori deák így emlékezett vissza a kollégium elvételére: „délben 11 és 12 óra között, nekünk keményen megparancsoltatt, hogy délután 2 órára egészen kitaradjunk (...) A nép is a mezőről haza takarodván, s a szomorú változást meghallván, egeket érdeklő sírás-rívás hallatik mindenfelé a részünkhöz valók között és ugyanezek által boldogultunk holmicskéink mentül hamarabb lehető kitakarításában. Ezenkívül nekünk az is megparancsoltatt, hogy amely háznál ideig-óráig commorálni (tartózkodni – H. J.) fogunk, ott se ne énekeljünk, se ne könyörgjünk, minyval inkább ne predikáljunk.”

A református egyház vezetői először azt próbálták elérni, hogy a belváros kapuján kívül, az ún. Alsóvárosban kaphassanak engedélyt templom és iskola építésre; mikor ez nem sikerült, 1753-ban királyi engedéllyel Adásztevelre tették át egyházuk székhelyét, vállalva, hogy a pápai plébánosnak továbbra is fizetik a stólát. A grammatikai iskolává süllyedt, egy tanerős kollégium 1753–1783 között Adásztevelen működött. A tanító- és lelkészképzés ez idő alatt főként a sárospataki és debreceni kollégiumokora tevődött át, ami lényegesen megnövelte egy-egy diploma megszerzésének költségeit.

A kollégium újjászervezése

A felvilágosult II. József türelmi rendelete (1781) egy új korszakot nyitott a magyar protestantizmus történetében, melyet az 1790-ben visszaállított egyházi autonómia tett visszavonhatatlanná. A türelmi rendelet megteremtette a pápai református egyház újjászervezésének jogi feltételeit, melyekkel a katolikus klérus Veszprém megyei képviselőinek ellenállása miatt csak évek múltán lehetett élni. Pápa csak hosszas huzavona után, 1783-ban kapott királyi engedélyt a vallásgyakorlat érvényesítésére. Az ekkor csaknem 8000 lakosú Pápán – főként a református nemesség támogatásával – újjászerveződött a református egyház, amely gondoskodott a hitélet megindításáról, új templom felépítéséről (1783–1784) és a kollégium újjászervezéséről. Az egyházközség 1790-ben Mándi Márton Istvánt nevezte ki rektor-professzornak, aki több évtizeden át meghatározta a kollégium fejlődését. Fő célja az volt, hogy újra virágzó kollégiummá, „anyaoskolává” fejlessze a pápai iskolát. 1796-ban november 1-jén tartott évnyitó beszédében filozófus hallgatói előtt pontosan kifejtette, hogy ma „csekély cél az, hogy gyermekeinket a retorikáig taníttassuk, s onnan mennyenek a státusba (állásba – H. J.), hanem az a fő cél, hogy azokból tudományos s reális embereket neveljünk, amire egy környékünkbeli anyaoskola nélkül soha sem lehetünk”. Rövid időn belül sikerült meggyőznie a gyülekezeteket, hogy a kollégium fenntartását 1797-től az egyházkerület vegye át, hogy mód nyíljon a nagyobb beruházásokra. A változás ellenére fennmaradt a pápai egyházközség kollégiumra vonatkozó intézkedési joga (pl. professzorok felfogadása), s a két hatóság vagyontát sem választották szét. Erre csak 1839 után került sor, amikor ismét megindult a küzdelem a főiskola székhelyének áthelyezését, melyből Pápa került ki győztesen.

A dunántúli reformátusság központi iskoláját 1797 után a gyülekezetek rendszeres adakozásából, a jótévkö adományából tartották fenn. Mindez komoly szervezőmunkával járt együtt, melyből a felsős diákok (tógátusok) is kivették részüket, hiszen nekik kellett gondoskodni – szigorú elszámolási kötelezettség mellett – az új termés betakarítása után az adományok (gabona, bor) begyűjtéséről és beszállításáról (supplicatio). Egy-egy kiküldött tógátus mellé kisebb (gimnáziumi) diákok osztottak be, aki segédkezett neki, s közben megtanulta a szuplikáns szerepét.

Volt más módja is a támogatásnak. Nagyobb egyházi ünnepeken a kollégium legátusokat küldött ki a gyülekezetekbe prédikálni, melynek fejében a hívek adományának egyik részét a kiküldött, másik részét a kollégium kapta. A legáció intézménye a XVIII. századtól több célt szolgált: „gyakorlati vizsgálója” volt a papnövendékeknek, ugyanakkor pedig jelentős anyagi segítséget nyújtott – s nyújt ma is – tanulmányaik folytatásához, illetve a kollégium fenntartásához. Mivel a gyülekezeteket tanulmányi eredmény (rangsor) szerint osztották ki, a legáció ösztöndíjként is hatást fejtett ki. Kemény büntetésnek számított, ha valakit a ranglistán valamilyen vétségért pl. 10 hellyel hátrébb soroltak.

A főiskolai növendékek 1–3 éves néptanítói szolgálata szintén kettős haszonnal járt: alapot teremtett külföldi tanulmányúthoz, s a népiskolákat is képzett tanítókkal látta el. A tanítók kihelyezését – a gyülekezetek kérésére – mindenkor a kollégium igazgatósága rendezte el.

Számos gyülekezet, család, magánszemély tekintélyes alapítványt létesített, hogy a falu- és familia-beli, vagy ezek híján más arra érdemes személy tanítatási költségeit az alapítványi tőke kamataiból fedezze. A kollégium külön pénztárat állított fel a különféle iskolai, egyházi alapítványok kezelésére.

Márton István professzor kiterjedt szervezőmunkája sikerrel járt. Hivatali működésének első harmadában újjászerveződött a teljes intézményi struktúra: a gimnázium mellett fokozatosan beindult a felsőfokú képzés. 1785-ben megszervezték a bölcsészeti tanszéket, 1791-ben felállították a történelmi-nyelvészeti tanszéket. 1795-ben megkezdte működését a Teológiai Akadémia, amely előbb 4 évfolyamra, az 1815-ös tanterv szerint pedig 5 évfolyamra tagolódott. 1819-ben már 3 professzor és 2 segédtanító végezte az akadémiái növendékek oktatását. Mándi István gondoskodott a kollégium tankönyvellátásról is; nem egy tankönyvet maga írt, s kiadásáról is gondoskodott, mert azt hirdette, hogy kinek-kinek tettekel kell bizonyítani tanintézet iránti háláját. 1790 után, amikor mód nyílt a magyar nyelv használatára, számos tankönyvet magyarul írt, megalapozva a magyar nyelvű teológiai-filozófiai szaknyelvet, s népszerűsítve Kant filozófiáját.

A növekvő diáklétszám újabb kihívást jelentett. A mai Petőfi utcában új kollégiumot építtetett (1793–1794), amelyben a tanulószobák, tanári lakások és a könyvtárszoba is helyet kapott. Mivel a kollégiumban legfeljebb 140 diák elszállásolására volt lehetőség, a diákoknak a városban lakást is megengedték, ami az iskolai feyelem felhasználását eredményezte.

A nagy célt, az „anyaoskola” felállítását Mártonnak két lépcsőben sikerült megvalósítania: 1797-ben az egyházkerület nyilvánította anyaiskolájának a pápai kollégiumot, melyet 1804-ben az országos református zsinat a sárospataki és debreceni kollégiumokkal egyenrangúnak ismert el. Az iskola megerősödéséhez hozzájárult, hogy ugyanebben az évben mozgalom indult a kollégium Komáromba történő áthelyezéseért, ami a pápaiakat – csakúgy mint a későbbiekben – nagyobb áldozatvállalásra ösztönözte.

Mándi Márton korszakában indultak fejlődésnek a tudományos gyűjtemények: a kollégiumi könyvtár, kéziratár és levéltár. Az érem- és pénzgyűjtemény létrehozását Tóth Ferenc (1768–1844) teológia professzor javaslatára 1814-ben határozta el az egyházkerület. A több ezer darabos, Stettner (Zádor) György gondozta gyűjtemény 1848 őszén – részleteiben máig tisztázatlan körülmények között – elpusztult, így az 1860-as években előről kellett kezdeni a gyűjtést. Tóth Ferenc a könyvtár igazgatójaként (1804–1817) tudatosan gyűjtötte a régi magyar nyomtatványokat és kéziratokat, s kiterjedt levelezést folytatott az ország nemes családjaival annak érdekében, hogy a pecsétygyűjteményt megalapozza. A kézhez kapott viaszpecsét-lenyomatokat rendszerezve, táblára felragasztva tárolta. Pápai lelkészé történt megválasztása (1817) után a könyvtárigazgatói teendőket ismét Márton István vette át tőle.

A kollégium a kantiánus Mándi Márton halála (1831) után jelentős szerepet játszott a reformkori Pápa életében. Az ekkor színre lépő új tanármegzedék munkálkodása nyomán a kollégium új virágkorát élte. A külföldön tanult, széles látókörű tanárok – többek közt Bocser István, Tarczy Lajos, Stettner (Zádor) György – nemzeti-liberális szellemben, az egyház és haza szolgálatára nevelték diákjaikat. Az egyházkerület közgyűlése a kollégium irányítását demokratizálta, s a kollégiumi törvényeket is az új kor követelményeihez igazította (1836, 1845). A reformkorban bővítették a tanszékek körét: 1832-ben felállították a jogi, 1839-ben a természet- és mennyiségtani, 1843-ban a szentírásmagyarázati, 1849-ben a neveléstani tanszéket. A kollégium igazgatói tisztét a professzorok évente felváltva töltötték be. A tanintézet nyitott volt más felekezetek irányába is, így az evangélikusok mellett 1815-től kezdve számos izraelita is a pápai református kollégiumban folytatta tanulmányait.

A reformkori kollégiumban élénk szellemi élet bontakozott ki. Az 1837-ben alapított főiskolai nyomda tankönyvekkel, nyomtatványokkal, tudományos és szépirodalmi kiadványokkal látta el a Dunántúlt, s biztosította az egyházi hivatalok nyomtatvánnyal való ellátását.

Tarczy Lajos professzor irányításával 1840-ben megalakult a kollégiumi olvasókör, mely a következő évben önálló könyvtárral is bíró képzőtársasággá alakult. A Képzőtársulat tagjai közül sokan a nemzeti irodalom művelői közé emelkedtek. Legalább annyira fontos, hogy a társulat az igényes magyar olvasóközönség neveléséhez és gyarapításához is hozzájárult. A kollégiumból kikerült lelkesek és tanítók a polgári haladás elkötelezett híveivé váltak.

A főiskolai tanárok részt vettek a 14–15 000 lakosú város közéletében: szerepet játszottak a Kaszinó szabályszerű megalakításában (1834), a városi zeneegylet és zeneiskola megszervezésében (1841), s ugyanezek sikertelen kísérletet tettek városi óvoda létrehozására is. Már a Mándi Márton által is propagált „pannoniai hazafiságnak”, hazafias szellemnek köszönhető, hogy 1848–1849-ben a kollégium tanári kara, ifjúsága egyöntetűen a magyar szabadságharc mellé állt. Sokan már 1847/48-as tanév végén önként jelentkeztek az első honvédszászlóaljok valamelyikébe. A paraszti származású Bocsor István szülővárosában, Enyingen lett országgyűlési képviselő. Györffy Endre főiskolai hallgató Buda ostrománál halt hősi halált, társai a honvédszászlóaljokban küzdöttek a nemzet szabadságáért. A lelkesek a szószékéről buzdították híveiket, amiért néhányukat az abszolutizmus időszakában börtönbe vetették.

A kollégium a polgári korszakban

A Habsburg neoabszolutizmus rövid időre visszavetette a kollégium fejlődését. A pápai kollégium néhány évig nyilvános jogát is elvesztette; a végzős gimnazistáknak Sopronba, Győrbe kellett menni az újonnan bevezetett érettségi vizsga letételére. 1850-től a kollégiumtól külön kellett választani a református elemi fiúiskolát, amely évszázadokon át a kollégium (gimnázium) legalsó, ún. előkészítő osztályaként működött. Ettől kezdve a pápai egyházközség tartotta fenn az elemi iskolákat. (A lányok oktatása az 1740-es évektől eleve az egyházközség keretében, a kántor vezetésével történt, mivel a lányok latint nem tanultak.)

1857-től, az új kollégium (a későbbi Nátus-épület) átadásától és a nyilvános jog megszerzésétől kezdve ismét fejlődésnek indult az intézmény. A kiegyezés korában a hagyományos gimnáziumi és teológiai képzés mellett újraindult az előbb két, végül 4 évfolyamos jogakadémia (1861–1884). Váli Ferenc szorgalmazására beindult az önálló, 3 évfolyamos tanítóképzés (1876–1890); a tanítóképződe gyakorló iskolájává az elemi fiúiskolát jelölték ki. Az évfolyamonként átlagosan 6–8 hallgatóval működő, főként világi tanárokat foglalkoztató tanintézetek (jogakadémia, tanítóképződe) túl nagy terhet róttak az egyházkerületre, ugyanakkor a vallási életre is nem kívánt hatással voltak. A megszüntetésükkel felszabaduló anyagi eszközöket inkább a főgimnázium és a teológiai akadémia fejlesztésére kívánták fordítani. A főgimnázium fenntartása azonban így is nagy terhet jelentett, ezért 1894-től kezdve – Pap Gábor püspök közbenjárására – államsegélyben részesült a főgimnázium, minek következtében a 13 tanári állásból ezentúl 5-öt a kultuszminiszter pályázati úton, kinevezéssel töltött be.

A tanítóképzést az 1896 őszén megnyílt pápai állami tanítóképző vette át, amelyben számos alapítvánnyal segítették a szegény református tanulókat továbbtanulását.

A növekvő gimnáziumi diáklétszám miatt az egyházkerület új, kétemeletes épület építését határozta el, amit a millennium tiszteletére 1895-ben adtak át rendeltetésének. A főhomlokzatával a Széchenyi térre néző palotában a református főgimnázium és a teológiai akadémia kapott helyet. A város legkorosabb tanintézetének számító, magas földszintes, kétemeletes épületben az 1900-as évek elején 17 száraz és világos, Meidinger-vaskályhával fűtött tanteremben közel 600 diák tanult. A tanulók kétszemélyes, 3 sorosan elhelyezett padokban ültek. A rajz, ének-zene, fizika, kémia oktatására külön tágas szaktantermeket alakítottak ki, a testnevelés céljára az udvaron építettek tornatermet. Külön termekben helyezték el a kollégium múzeumát. Az épületet természetesen vezetékcsővel látták el; a vécék is víz-öblítéssel rendszerűek voltak. Dr. Löwy László orvos a tanintézet felmérésekor nemcsak a technikai feltételekkel volt elégedett, elragadtatottan szólt az étkeztetésről is. „A kollégium minden tanulójának bámulatos kevés pénzért teljes jó és elégséges ételmet ad; mi a tanulókra nézve minden tekintetben igen kedvező. (...) Az ételek mind jók, izletesek és táplálók.” E célra egy külön épületben igen nagy konyhát és több tágas, étkeztetésre szolgáló termet építettek.

A városképi jelentőségű épület Pápa 1880-as évektől fellendülő polgárosodási folyamatába illeszkedett. Az 1871 őszétől a magyar vasúthálózatba kapcsolt mintegy 15 ezer lakosú város népessége 1900-ban már meghaladta 17 ezer, 1910-ben pedig már a 20 ezer főt. A várost 1865-től távirat, 1877-től telefon kötötte össze a külvilággal. A városi távbeszélőhálózatot 1899-ben építették ki.

A kisipar hanyatlásával párhuzamosan kialakult a gyáripar, amely több ezer családnak nyújtott megélhetést. Kohn József – már az építőipar új igényeire figyelve – cementgyárat (1891), mások dohány-

gyárat (1893), a Perutz-testvérek szövőgyárat (1901) alapítottak. 1910-ben exportra is termelő húsgyár kezdte meg a termelést. A nagy hagyományú két kisüzem, a Boskowitz- és Deutsch-féle pipagyár is 80–100 embernek adott munkát.

A vasúti közlekedés is javult: 1896-ban a Pápa-Csorna, 1902-ben a Pápa-Bánhida szárnyvonalat adták át a forgalomnak. A fellendülés pénzügyi téren is érzékelhető: a Pápai Takarékpénztár (1863) mellé felzárkózott a Pápai Népbank (1871) és a Pápa Városi és Vidéki Takarékpénztár (1878). A közegészségügyi viszonyokat is javította a városi vízvezeték átadása (1898), az utak kövezése és aszfaltozása, a csatornahálózat és a villanyhálózat fejlesztése.

A kultúra területén még látványosabb volt a fejlődés: helyben is kiépült az óvodától a főiskolai-akadémiai szintig a polgári társadalom igényeinek megfelelő tagolt oktatási rendszer; megépült az állandó színház (1881), s a civil társadalom egyletek, egyesületek sokaságát hozta létre. Az olvasóközönség igényeit a helyi könyvtörök, nyomdák, újságok elégítették ki. A szociális biztonság megeremítését a munkás- és betegbiztosító pénztárak, segélyegyletek is elősegítették.

A református kollégium impozáns épülete ebbe a városi-társadalmi környezetbe illeszkedett. Ezt bizonyítja az is, hogy az egyleti szervezkedés a református tanintézetekre is kiterjedt. Nemcsak a nagy hagyományokra visszatekintő önképzőköri élet virágzott. A jogász-hallgatók, majd 1890-ben a főgimnáziumi ifjúság is segélyegyletet szervezett a szegényebb társaik megsegítésére. A gimnazisták készpénzzel és tankönyvekkel, a gimnázium alapítványi támogatással segítette a diákokat, s az állami nyugdíjintézetbe lépéssel biztosította a tanárok jövőjét.

A kiegyezés korában a diákélet is átalakult: 1872-ben megszüntették a korszerűtlennek ítélt magán-tanítási rendszert, megmaradt viszont a senior irányítása alatt a köztartás, de a régi szolgálóiak helyét a konviktusban az ingen felszolgálók (terítők) vették át. Az étkezés is javult. Dr. Antal Géza tanár javaslatára bevezették a forró tejből, zsemleiből álló reggelit, s gazdagodott a terítők. A polgárius étkezési körülményeket asztalterítő, mélytányér, kés, kanál és villa biztosította. A rendtartás szerint minden 4 étkezésre egy leveses, egy mártásos, egy vastagételes tálalt, valamint egy vizes korsót, só- és paprikatartót szervíroztak.

A kiegyezés időszakának békés fejlődését előbb a pápai diákáldozatokat is követelő I. világháború, a Tanácsköztársaság okozta anarchikus viszonyok, majd a gazdasági infláció határozta meg. Az 1920-ban megkötött trianoni békeszerződéssel Magyarország elvesztette területeinek kétharmadát. A Dunántúli Református Egyházkerület is veszteségeket szenvedett: gyülekezeteinek egy része Cseh-szlovákiához, másik része Ausztriához és Jugoszláviához került, ami az egyházszervezet fenntartásában is érzékeny veszteségeket jelentett. A helyzetet súlyosította, hogy a készpénzben tett alapítványok a rohanó infláció következtében értéküket veszítették. A kibontakozást a világgazdasági válság (1929–1933) is hátráltatta, amely az agrárvidékeket különösen sújtotta. Ugyanakkor a tanintézeteket fenntartó egyházkerületnek szembe kellett néznie a demográfiai kihívással is, amely a születéskorlátozás (egykezés), a szekták terjedése révén egykor virágzó gyülekezetek szőrványává válásának folyamatát indították el. Az egyház többek közt a missziós munka új formáinak keresésével, az ifjúsági mozgalmak felkarolásával, a népfőiskolai oktatás, az egyletek segítségével próbált hivatásának megfelelni.

Az egyházkerület a meglévő intézmények mellett a Horthy-korszakban újakat is fenntartott, amelyek a népi rétegek – különösen a nők – magasabb iskoláztatását, szakképzését mozdították elő. A két világháború között a székesfehérvári tankerületbe beosztott Pápai Főiskola a Teológiai Akadémia mellett gimnáziumot; felnőttoktatással kiegészített, 4 osztályos kereskedelmi középiskolát, leányliceumot, tanítóképzőt, polgári leányiskolát; s a korszak végén 8 osztályosra fejlesztett leány- és fiúiskolát foglalt magába. Az internátusba 70 tanulót (elemistát, gimnazistát és teológust) tudtak elhelyezni; köztartáson általában 200-nál több diák volt.

Külön ki kell emelnünk az 1902-ben alapított tanítónőképző jelentőségét, amely 1939-ig a polgári leányiskolával közös, azt követően külön igazgatás alatt állt. 1902–1948 között a tanítóképzőben 4427 növendék iratkozott be, közülük 1906-tól kezdve 1105 tanítónő, 258 orgonista-kántortanító oklevelet szerzett. A tanítóképző részét képezte 1938-tól a leányliceum, amelynek 1948-ig 1285 hallgatója volt, akik közül 65-en kaptak liceumi érettségit.

A református tanintézetekben élénk diákköri tevékenység, sportélet folyt, de az intézmények részt vállaltak a felnőttképzésből is (pl. kereskedelmi tanfolyamok, a Pápai Református Népfőiskola szervezésével).

Küzdelem a túlélésért és az újjászervezés

Az igazi csapás a második világháború után következett be. A kommunista diktatúra kiépítése során a református egyház intézményei is elvesztették anyagi bázisukat, s végveszélybe kerültek. 1948-ban a pápai református elemi iskolát, 1949-ben a főiskolai nyomdát, 1952-ben református gimnáziumot államosították, jogutóda a Petőfi Sándor Gimnázium lett. Megszűnt a Teológiai Akadémia, s 1956 után felszámolták az állami tanítóképzőt is. Ezzel a mintegy 25 000 lakosú Pápa intézményi struktúrája olyan veszteségeket szenvedett, melyeket máig sem tudott kiheverni. De veszteségek érték gazdasági téren is. A szocialista tervgazdálkodásra épülő gazdaságpolitika Veszprémet kívánta szocialista nagyvárossá fejleszteni, ezért minden erőt oda, és az új szocialista iparvárosokba koncentrált – Pápa megmaradt „alvó” kisvárosnak, ami egyetlen előnnyel járt: nem rombolták szét barokk városközpontját. Az új üzemek – mint az 1952-ben alapított Elekthermax – nem veszélyeztették a város építészeti értékeit.

Az egyházkerület, az egyházkerület, a gyülekezetek az egypárti diktatúra politikai ellenőrzése alá kerültek. Az antidemokratikus, antiklerikális légkörben a vallási élet folyamatosságának fenntartása jelentette a legnagyobb feladatot. A református gyűjtemények – ellentétben pl. az 1950-ben feloszlott szerzetesrendi könyvtárakkal – szerencsésen megmaradtak az egyház kezelésében. Az egyházkerület 1958-ban a gyűjteményeket (könyvtár, levéltár, múzeum) önálló szervezeti keretbe foglalta, melynek élére Pongrácz József nyugalmazott teológiai tanárt nevezték ki. élére.

A szocializmus évtizedeiben a Dunántúli Református Egyházkerület is a túlélésért küzdött. Az 1960-as évek elején a püspökség székhelyét – a politikai ellenőrzés megkönnyítése érdekében – Páparól Veszprémbe helyezték át.

A református hagyományok fenntartásában, a vallási identitás és folytonosság megőrzésében a kollégium és a református egyház történetét dokumentáló gyűjtemények jelentősége megnőtt. A Kádár-rendszer második felében az értékek megmutatására is lehetőség nyílt. Az egyházkerület közgyűlésének határozata értelmében 1972-ben az ótemplomban állandó egyháztörténeti-egyházművészeti kiállítás nyílt. Emellett a gyűjtemények anyagát több időszaki kiállításon is bemutatták az elmúlt évtizedekben. A tanácskorszak végén megkezdődött a dokumentumok tudományos feldolgozása. Ennek eredményeként a gyűjtemények 1988-ban kiadta első, gépiratos sokszorosítású évkönyvét.

Az egykori nagyhírű református kollégium intézményeinek újjászervezésére a politikai rendszerváltással nyílt lehetőség. 1991-ben szervezték újjá a kollégiumot, megindult a gimnáziumi képzés. 1994-ben sikerült visszaszerezni a teljes épületet. 1997-ben az egyházkerület fenntartásában megkezdte működését a Teológiai Akadémia, amelynek hallgatói 2000 szeptemberétől a Nátus egyik szárnyában kialakított internátusban nyertek elhelyezést.

Az újjászervezett református oktatási-közgyűjteményi intézmények a Pápai Református Kollégium szellemi örökségét testesítik meg. Munkájukról és hétköznapijukról többek között az 1995 óta kiadott évkönyvek, múltjukról a 2001-ben alapított Acta Papensia című történeti folyóirat számol be.

Az ősi kollégium, amely évszázadokon át lelkészeket, tanítókat, jogászokat, s kiművelt emberfők sokaságát adta a hazának és az egyháznak, a tornyosuló nehézségek ellenére is bizakodva tekint jövőbe.

Hudi József

Irodalom: *Hudi József-Köblös József: A pápai református kollégium szervezete és működése a XVI–XIX. században. A pápai református kollégium diákjai 1585–1861. (Szerk.: Köblös József) Pápa 2006. 7–142. old. – Kis Ernő: A dunántúli ev. ref. egyházkerület pápai főiskolájának története 1531–1896. Pápa 1896. – Lampérth Géza: A pápai református főiskola története 1531–1931. Pápa 1931. – Trócsányi Zsolt (szerk.): A pápai kollégium története. Bp. 1981.*